

Sissejuhatus.
Mis on kvalitatiivsed andmed?
Mida nendega teha ja
mida karta?

Tunnuste liigitamine

Mittearvulised ehk kvalitatiivsed tunnused

Nominaalsed tunnused

silmapärv (sinisilm; pruunid silmad; rohelised; hallid; ...)
liik (*Taraxacum officinale*; *Anthemis arvensis*; *Trifolium repens*; ...)
rahvus (eestlane; venelane; soomlane; ...)
parteiline eelistus (Reformierakond; EKRE; Keskerakond; ...)

Järjestustunnused

hinnangud (väga hea / hea/ keskpärane / jube);
Likerti skaala (ei nõustu üldse; pigem ei nõustu; ükskõik; pigem nõustun;
nõustun täielikult)
haridus (*algharidus*; *keskharidus*; *kõrgharidus*; *doktorikraad*)

Arvulised ehk kvantitatiivsed tunnused

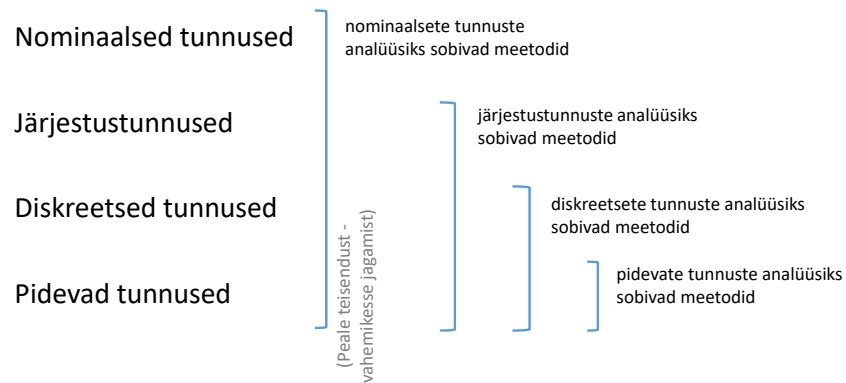
Diskreetsed tunnused

sõprade arv; **terade arv viljapeas**; ...

Pidevad tunnused

Pikkus; **Kaal**; **kontsentratsioon**; **temperatuur**; ...

Statistikameetodid

Tunnuste liigitamine – teine vaatenurk

Uuritav tunnus (Y)
sõltuv tunnus
funktsioontunnus
response variable
dependent variable

Selle tunnuse jaotust tahame
kirjeldada; teda prognoosida või
uurida mis võiks seda tunnust
mõjutada

seletav tunnus või tunnused (X)
sõltumatu tunnus
argumenttunnus
explanatory variable
independent variable

Aitab seletada, miks uuritava tunnuse jaotus muutub –
võimaldab kas sekkuda (muutes X-i väärtust teatud viisil,
saame mõjutada Y-tunnuse väärtuseid meile soovitavas
suunas) või valmistuda selleks mis tuleb (ilmad lähedavad
külmaks – inimesed ostavad rohkem kasukaid ja saapaid ja
vähem kingi)

Kuidas on andmed kogutud?

Uuringute liigitamine

Ristlõikeline uuring (Cross-sectional study)

Küsitleme juhuslikku valimit: kas suitsetad? kas sul on kopsuhaigus?

Prospektiivne ehk ettesuunatud uuring (Prospective study)

Randomiseeritud uuring/katse (Randomized trial/study; Clinical trial)

Uuritavad jagatakse juhuslikult gruppidesse. Iga grupp saab erinevat ravi või mõjutust (X). Teatud aeg hiljem – näiteks aasta möödudes – mõõdetakse uuritava tunnuse väärtus (Y).

Kohortuuring (Cohort study)

Fikseeritakse mingi grupp katsealuseid ja jälgitakse mis nendega tulevikus juhtub.

Retrospektiivne ehk tagasivaatav analüüs (Retrospective study)

Juht-Kontrolluuring (Case-Control Study)

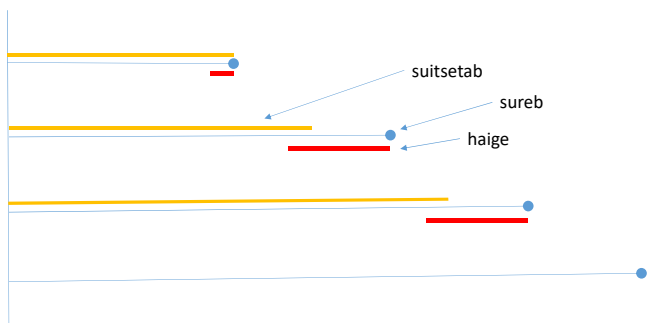
Valitakse välja mingi arv juhte (näiteks haigeks jäänud inimesi) ja mingi arv kontrolle (näiteks terveid inimesi) ja otsitakse minevikust millised olid nende X-tunnuste väärtused (näiteks kas nad lapsena tegid sporti või mitte)

Kohortuuring (Cohort study)

Fikseeritakse mingi grupp katsealuseid ja uuritakse, mida nad minevikus tegid.

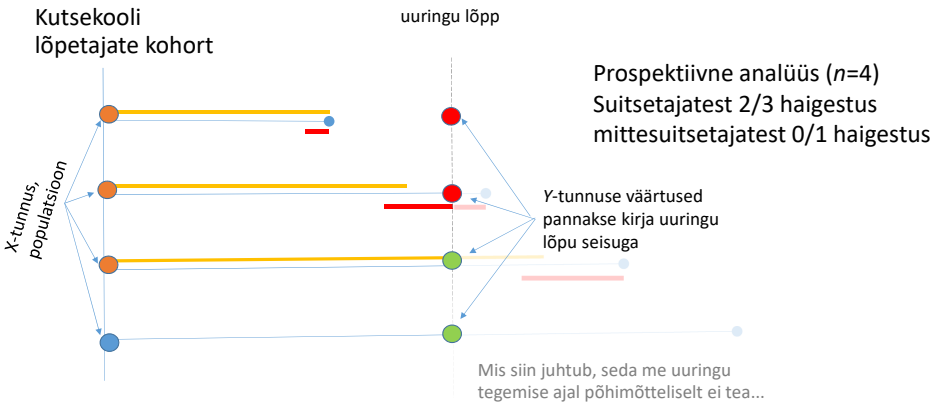
Samad inimesed, sama küsimus – erinevad uuringud

Kutsekooli lõpetajad

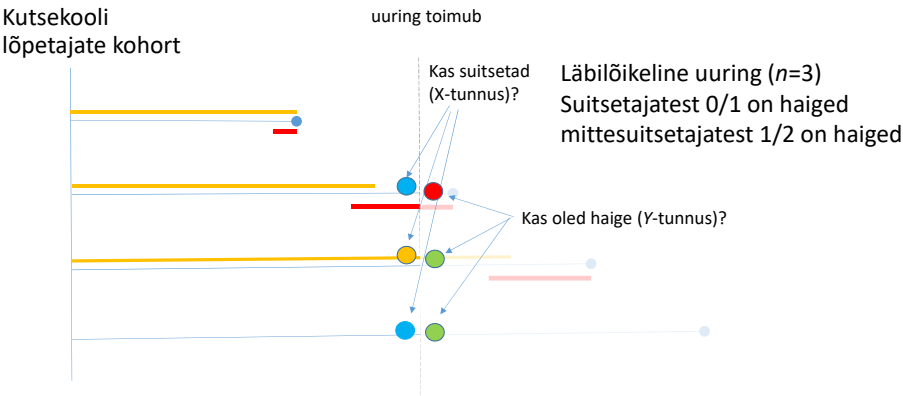
Samad inimesed, sama küsimus – erinevad uuringud

I Ettesuunatud uuring (Prospective study)

Samad inimesed, sama küsimus – erinevad uuringud

II Läbilõikeline uuring (Cross-sectional study)

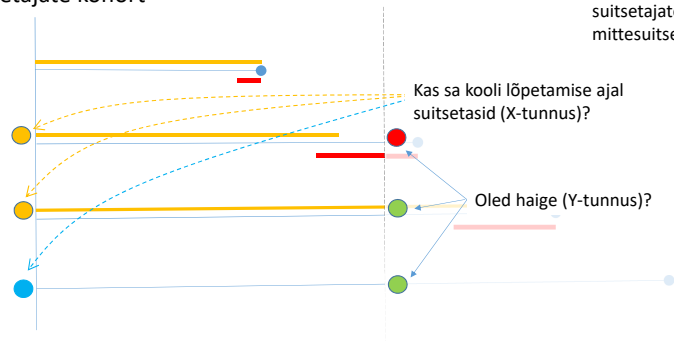

Samad inimesed, sama küsimus – erinevad uuringud

III Tagasivaatav uuring (Retrospektiivne)

Kutsekooli lõpetajate kohort

uuring toimub

Retrospektiivne uuring ($n=3$)

Haigetest 100% suitsetasid

Tervetest 50% suitsetasid

suitsetajatest 1/2 haigestus

mittesuitsetajatest 0/1 haigestus

Kogutud andmed – kindel ajahetk, kõikne uuring

Prospektiivne uuring

	haigus	terve	
suitsetaja	2	1	Suitsetajad jäid märksa sagedamini haigeks (66,7% suitsetajatest haigestus)
mittesuitsetaja	0	1	

Läbilõikeline uuring

	haigus	terve	
suitsetaja	0	1	Mittesuitsetajatel on tõenäolisemalt haigus
mittesuitsetaja	1	1	

Retrospektiivne uuring

	haigus	terve	
suitsetaja	1	1	Praegused haiged suitsetasid kooli lõpus suurema tõenäosusega kui hetkel terved koolilõpetajad
mittesuitsetaja	0	1	

Ettesuunatud, tagasivaatav või läbilõikeline uuring?

Võetakse 1000 esimest Eestis covid-vaktsiini saanud inimest ja vaadatakse, kes neist 6 kuu jooksul peale vaktsineerimist jäid covid-19-sse ja kui paljud neist surid.

Veneaegsete sõjakomissariaatide dokumentide põhjal leitakse inimesed, kes saadeti Tšernobõli radioaktiivset saastust küürima. Võrdluseks võeti sama arv tollel ajal samas vanuses mehi, keda Tšernobõli ei saadetud. Kõigi uuritavate kohta märgitakse ülesse kas nad on elus või surnud, kas neil on praegu vähk või on nad hoopis hetkel igati terved.

Tartu haiglasse sattus 15 toidumürgitusega patsienti. Igaühele neist otsiti kolm paarilist – sama vanusega ja samast soost tervet inimest. Kõigi käest küsiti, kus nad eelmisel nädalal söömas on käinud või milliseid toiduaineid on tarbinud.

Soolevähi sõeluuringus uuriti, kas inimesel on soolevähk või mitte. Lisaks pandi kirja ka mitmete teiste tunnuste – näiteks inimese vanus, sugu jne – väärtused.

Jaotus ja tema hinnang

Tunnuse „kiirabi kutsumise põhjus“ jaotus

infarkt	õnnetus	kõhuvalu	jutusoov
π_1	π_2	π_3	π_4

Kus $\pi_1 = P(\text{Põhjus} = \text{„infarkt“})$ jne.

Kvalitatiivsete andmete puhul ei saa leida uuritava tunnuse keskmist või standardhälvet, küll aga saame uurida tema jaotust – või edaspidi – ka seda, kuidas see jaotus võib muutuda.

Hinnang on juhuslik

infarkt	õnnetus	kõhuvalu	jutusoov
n_1/n	n_2/n	n_3/n	n_4/n

teadlane Kalle:

infarkt	õnnetus	kõhuvalu	jutusoov
0,12	0,24	0,4	0,24

teadlane Malle:

infarkt	õnnetus	kõhuvalu	jutusoov
0,09	0,21	0,45	0,25

Miks on hinnang juhuslik?

infarkt	õnnetus	kõhuvalu	jutusoov
N_1	N_2	N_3	N_4

Sagedused N_i on juhuslikud suurused – järgmises valimis võivad nad omada teistsuguseid väärtuseid.

Selleks, et saaksime oma hinnangute täpsust kirjeldada peaksime esmalt mõistma seda, kuidas võivad juhuslike suuruste N_i väärtused kõikuda – milline on nende jaotus (üle erinevate valimite).

Jaotusmudelid sageduste jaoks

• Binoomjaotus

$$N_1 \sim B(n; \pi_1)$$

Sellised on meie andmed

Operatsiooni tulemus:

õnnestus	patsient suri
7	3

õnnestus	patsient suri
6	4

õnnestus	patsient suri
8	2

Võimalikud alternatiivsed andmestikud mida oleksime võinud näha.

Kui operatsiooni õnnestumise tegelik tõenäosus oleks 0,65, siis nähtud andmestiku (sagedustabeli) nägemise tõenäosus on

$$\begin{aligned} P(N_1 = 7) \cdot P(N_2 = 3 | N_1 = 7) &= \\ &= C_{10}^7 \cdot 0,65^7 \cdot (1 - 0,65)^3 \cdot 1 \\ &= 0,25 \dots \end{aligned}$$

Vaatame fikseeritud suurusega valimeid (teeme alati täpselt n vaatlust). Valimi suurus ehk vaatluste arv n pole juhuslik, on eelnevalt paika pandud. Siin näites: Arst teeb igal nädal 10 teatud tüüpi südameoperatsiooni – ja nende 10 operatsiooni tulemused ongi meie andmed.

Jaotusmudelid sageduste jaoks

• Multinomiaalne jaotus

$$N_1, \dots, N_k \sim \text{Mult}(n; \pi_1, \dots, \pi_k)$$

Operatsiooni tulemus:

õnnestus	nii-ja-naa	patsient suri
3	4	3

õnnestus	nii-ja-naa	patsient suri
4	6	0

õnnestus	nii-ja-naa	patsient suri
4	5	1

Paneme kirja informatsiooni kõigi operatsioonide kohta, mis nädala aja jooksul toimusid – summa fikseeritud.

Jaotusmudelid sageduste jaoks

• Multinomiaalne jaotus

$$N_1, \dots, N_k \sim \text{Mult}(n; \pi_1, \dots, \pi_k)$$

$$P(N_1 = x_1, \dots, N_k = x_k) = \frac{n!}{x_1! \cdot \dots \cdot x_k!} \cdot \pi_1^{x_1} \cdot \dots \cdot \pi_k^{x_k}$$

Kui

$$N_1, \dots, N_k \sim \text{Mult}(n; \pi_1, \dots, \pi_k)$$

siis

$$N_1 | (N_1 + \dots + N_k) = n \sim B(n, \pi_1)$$

Operatsiooni tulemus:

õnnestus	nii-ja-naa	patsient suri
3	4	3

$$P(N_1 = 3, N_2 = 4, N_3 = 3)$$

$$\frac{10!}{3!4!3!} \cdot \pi_1^3 \pi_2^4 \pi_3^3$$

$$\frac{10!}{3!4!3!} \cdot \pi_1^3 \pi_2^4 \pi_3^3$$

$$\dots \dots \dots \dots$$

$$\frac{10!}{3!4!3!} \cdot \pi_1^3 \pi_2^4 \pi_3^3$$

$$\frac{10!}{3!4!3!} \cdot \pi_1^3 \pi_2^4 \pi_3^3$$

Jaotusmudelid sageduste jaoks

• Poissoni jaotus

$$N_i \sim \text{Poi}(\lambda_i)$$

$$P(N_i = k) = \frac{\lambda_i^k e^{-\lambda_i}}{k!}$$

Kui keskmiselt sünniks aastas 564 poissi ja 537 tüdrukut, siis vaadeldud andmete nägemise tõenäosus on

$$P(N_1 = 493) \cdot P(N_2 = 493) = \frac{564^{493} e^{-564}}{493!} \cdot \frac{537^{493} e^{-537}}{493!} = 4,7 \cdot 10^{-7}$$

Tartu aasta (2021) jooksul sündinud lapsed:

Sellised on meie andmed	poisse	tüdrukuid
	493	493

Võimalikud alternatiivsed andmestikud mida oleksime ka võinud kohata tänu juhuslele	poisse	tüdrukuid
	485	509

	poisse	tüdrukuid
	565	609

Miks pole poiste arv binoomjaotusega?

Aasta jooksul sündivate laste arv pole eelnevalt fikseeritud – ühel konkreetsel aastal võib Tartus sündida kas natuke rohkem või natuke vähem lapsi...

Jaotusmudelid sageduste jaoks

• Poissoni jaotus

$$N_i \sim \text{Poi}(\lambda_i)$$

$$P(N_i = k) = \frac{\lambda_i^k e^{-\lambda_i}}{k!}$$

Poissoni jaotuse omadused:

Kui $N_1 \sim \text{Poi}(\lambda_1)$ ja $N_2 \sim \text{Poi}(\lambda_2)$ on sõltumatud:

- $N_1 + N_2 \sim \text{Poi}(\lambda_1 + \lambda_2)$
- $N_1 | N_1 + N_2 \sim B(N_1 + N_2; \lambda_1 / (\lambda_1 + \lambda_2))$
- $E(N_1) = D(N_1) = \lambda_1$
- Kui $\lambda_1 \rightarrow \infty$, siis ligikaudu $N_1 \sim N(\lambda_1, \sigma^2 = \lambda_1)$

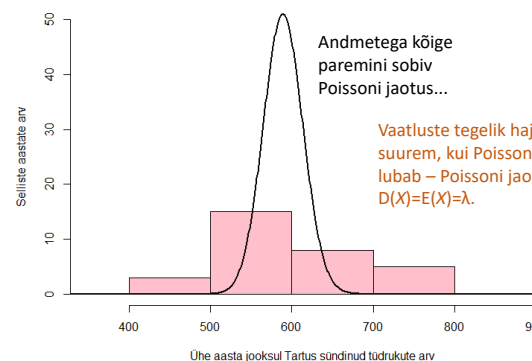
Jaotusmudelid sageduste jaoks

Probleemid Poissoni jaotusega....

Tartu aasta (2021) jooksul sündinud lapsed:

poisse	tüdrukuid
493	493

Varasematel aastatel Tartus sündinud tüdrukute arvud

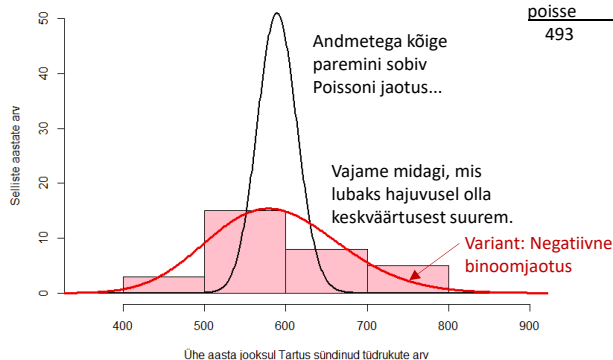

poisse	tüdrukuid
493	493
509	509
609	609
531	531
550	550
533	533
537	537
582	582
564	564
614	614
.....	

Jaotusmudelid sageduste jaoks

Probleemid Poissoni jaotusega....

Tartus aasta (2021) jooksul sündinud lapsed:

poisse	tüdrukuid
493	493
	509
	609
	531
	550
	533
	537
	582
	564
	614
	

Varasematel aastatel Tartus sündinud tüdrukute arvud

Jaotusmudelid sageduste jaoks

Negatiivne binoomjaotus

$$X \sim \text{NB}(r, p)$$

ebaõnnestumiste arv mida peame kogema, enne kui saavutame r „õnnestumist“. Ühe katse õnnestumise tõenäosus on p

Kui $X \sim \text{NB}(r=1,75; p=0.7)$, siis kuidas mõista parameetri $r=1,75$ väärtust?

$$X \sim \text{NB}(\mu; \theta)$$

$$\lambda \sim \Gamma$$

Esmalt tõmbame juhusliku λ gamma jaotusest – kas võiks olla hea „tüdrukuteaasta“ või mitte, $E(\lambda) = \mu$.

$X | \lambda \sim \text{Pois}(\lambda)$ Kasutades saadud λ väärtust genereerime Poissoni jaotusest sel aastal sündivate tüdrukute arvu

$$X \sim \text{NB}(\dots)$$

Lisaks eksisteerib veel viis sagedamini kasutatavat parametrisatsiooni

`dnbinom(2, size=1.75, prob=0.7)`

`dnbinom(2, mu=0.75, size=1.75)`

kus $\mu = r \cdot (1-p)/p$

$$D(X) = \mu + \mu^2/\theta$$

$$E(\lambda) \quad D(\lambda)$$

Kui $\theta \rightarrow \infty$ siis muutub negatiivne binoomjaotus Poissoni jaotuseks

Töökorraldus

kodulehekülg: <https://www-1.ms.ut.ee/mart/kval2025/>

Viimane loeng: **7. aprill**

Tarvis esitada ja kaitsta **projekt** (esitamise tähtaeg 17. aprill; kaitsmised 21. aprillil kell 10:15; 12:15; 14:15; 16:15)

Eksam 28. aprillil kell 14:15-16:00

Taustatõestused I

Loengus lahmitud väidete tõestused

Kui $N_1 \sim \text{Poi}(\lambda_1)$ ja

$N_2 \sim \text{Poi}(\lambda_2)$ on

sõltumatud, siis

$$N_1 + N_2 \sim \text{Poi}(\lambda_1 + \lambda_2)$$

Kui ühes kuus sündinud poiste arv on Poissoni jaotusega siis on ka aasta jooksul sündinud poisslaste arv Poissoni jaotusega juhuslik suurus...

Täistõenäosuse valem

$$\begin{aligned}
 P(N_1 + N_2 = k) &= \sum_{i=0}^k P(N_1 + N_2 = k | N_1 = i) P(N_1 = i) \\
 &= \sum_{i=0}^k P(N_2 = k - i | N_1 = i) \frac{\lambda_1^i e^{-\lambda_1}}{i!} \\
 &= \sum_{i=0}^k \frac{\lambda_2^{k-i} e^{-\lambda_2}}{(k-i)!} \cdot \frac{\lambda_1^i e^{-\lambda_1}}{i!} \\
 &= \frac{e^{-(\lambda_1 + \lambda_2)}}{k!} \sum_{i=0}^k \frac{k!}{(k-i)! i!} \lambda_1^i \lambda_2^{k-i} \\
 &= \frac{e^{-(\lambda_1 + \lambda_2)}}{k!} \sum_{i=0}^k C_k^i \lambda_1^i \lambda_2^{k-i} \quad (a+b)^k = \dots \\
 &= \frac{e^{-(\lambda_1 + \lambda_2)}}{k!} (\lambda_1 + \lambda_2)^k \quad \leftarrow \text{Poissoni jaotus parameetriga } \lambda_1 + \lambda_2
 \end{aligned}$$

Taustatõestused II

Loengus lahmitud väidete tõestused

Kui $N_1 \sim \text{Poi}(\lambda_1)$ ja

$N_2 \sim \text{Poi}(\lambda_2)$ on

sõltumatud, siis

$N_1 | (N_1 + N_2) = n \sim B(n; \lambda_1 / (\lambda_1 + \lambda_2))$

Kui keskendume vaid neile aastatele, mil sündis täpselt n last, siis on poiste arv nendel aastatel binoomjaotusega juhuslik suurus.

$$\begin{aligned} P(N_1 = k | N_1 + N_2 = n) &= \frac{P(N_1 = k)P(N_1 + N_2 = n | N_1 = k)}{P(N_1 + N_2 = n)} \\ &= \frac{P(N_1 = k)P(N_2 = n - k)}{(\lambda_1 + \lambda_2)^n e^{-(\lambda_1 + \lambda_2)} / n!} \quad \text{Poissoni jaotusege j.s. summa on Poissoni jaotusega} \\ &= \frac{\lambda_1^k e^{-\lambda_1} / k! \cdot \lambda_2^{n-k} e^{-\lambda_2} / (n-k)!}{(\lambda_1 + \lambda_2)^n e^{-(\lambda_1 + \lambda_2)} / n!} \\ &= \frac{\lambda_1^k / k! \cdot \lambda_2^{n-k} / (n-k)!}{(\lambda_1 + \lambda_2)^n / n!} \\ &= \frac{n!}{k!(n-k)!} \cdot \left(\frac{\lambda_1}{\lambda_1 + \lambda_2} \right)^k \cdot \left(\frac{\lambda_2}{\lambda_1 + \lambda_2} \right)^{n-k} \\ &= \frac{n!}{k!(n-k)!} \cdot \left(\frac{\lambda_1}{\lambda_1 + \lambda_2} \right)^k \cdot \left(1 - \frac{\lambda_1}{\lambda_1 + \lambda_2} \right)^{n-k} \\ &\quad \text{Binoomjaotus } B(n; \lambda_1 / (\lambda_1 + \lambda_2)) \end{aligned}$$